

Александра ГЕЦОВСКА

ЈАЗИКОТ И ДИЈАЛЕКТОТ НА МАЛИТЕ ЕТНИЧКИ ГРУПИ НА БАЛКАНОТ**Клучни зборови:** ареална лингвистика, јазична интерференција, балканологија

Апстракт: *Постојаните, а бавни промени во јазикот, го менуваат не само лингвистичкиот аспект, туку и културниот континуитет. Балканот како подрачје на јазична и дијалектна разновидност нуди полиморфна јазична интерференција, не само во посебните јазици-извори, туку и надвор од државните граници зашто ареалната лингвистика и дијалектологија ги разгледуваат овие прашања од поширок дијапазон.*

Ареалното-типолошко проучување на словенската компонента на балканската јазична унија покажува исклучителна вредност за балканските проблеми.

Посебен интерес кај филолозите предизвикуваат малцинствата или јазикот/дијалектот на малите етнички групи во еден јазик, како и малите етнички групи во поширок (балкански) ареал.

Говорните подрачја, од овој аспект може да се разгледуваат како посебни, парцијални дијалектни или јазични говорни подрачја. Трендот на идентификување преку нацијата, јазикот кој особено го зафати европскиот ареал, станува особено актуелен по отворањето на границите и безвизниот режим и по најновите миграциски промени последниве неколку години. На европската сцена се појавуваат различни раси, нации, јазици, дијалекти.

Токму поради тој факт, спротивностите од лингвистички аспект, произлегуваат од доминацијата, наметнувањето на одреден јазик над друг. Па оттаму и дилемите дали станува збор за јазик или дијалект. Секако дека влијанието на интерференцијата на меѓујазичниот контакт, како и билингвизмот го видоизменува јазикот/дијалектот.

Јазичната интерференција, одиграла пресудна улога и при формирањето на новата јазична гранка – балканологија¹.

Уште првите балканолози, ги забележале меѓусебните влијанија и карактеристики (Ј. Копитар, Фр. Миклошич). Еден од најпознатите лингвисти во Европа, Кристијан Сандфелд, укажал на многу важни дилеми од областа на лексиката и граматаката воопшто. Според него, балканистиката настанала под влијание на грчкиот јазик, кој бил официјален јазик на Византиската империја на православната црква.

Во минатото, поголемиот дел од балканските земји делат слична судбина. Имаат ист покорител, а со тоа и наметнување на ист јазичен код, на пример латинскиот, грчкиот, а од поновата историја турскиот. Турскиот на Балканот има уникатна позиција. Тој за време на Отоманската империја бил престижен јазик, кој ги поврзувал поголемиот број јазици. Турскиот на Балканот по отоманството се задржал 90 години по распаѓањето. Но, откако започнале да се формираат здравите, нациите, тогаш започнала и свеста за развој на сопствениот јазик и отфрлање на турцизмите на Балканот. Но, и во Турција започнала масовна чистка на турцизмите зашто голем дел од зборовите биле од арапско-персиско потекло.

Додека пак, според А. Селишчев, заедничките услови и меѓусебните соодноси на балканските народи довеле до заеднички појави во јазикот.

Секако дека тука влегуваат и следниве фактори: историскиот, географскиот, социо-економскиот итн.

Денешната јазична состојба на Балканот ја разгледуваме преку следниве јазици: еврејскиот, македонскиот, ароманскиот, албанскиот, ромскиот (циганскиот), грчкиот и бугарскиот. Секако

роден лингвистички конгрес, во Хаг ја објаснува разликата помеѓу јазична група и јазична фамилија и со тоа ја поставува основата на балканологијата.

¹ Прашкиот лингвистички круг, на првиот меѓуна-

дека тука нема да може да ги разгледаме сите литературни идиоми како што се: македонскиот во Шведска, Данска, Норвешка, хрватскиот во Австрија, словенечкиот во Италија, Украина, Словачка, Полска, Унгарија, Романија, САД, Канада, Белорусија, Германија итн. Сепак, експериментите за создавање на микро литературни јазици не застанува.

Во овој труд ќе бидат разгледани само етничките групи во и надвор од нивните матични земји на овој простор, влијанијата предизвикани од таквиот начин на живеење (културата, обичаите, вероисповеданието итн.), како и изолираните дијалекти кои се членови на балканската јазична унија.

БАЛКАНСКА АРЕАЛНА ЛИНГВИСТИКА

Според принципите на ареалната дијалектологија, лингвистичките варијации се проучуваат преку природната лингвистичка област, дефинирана единствено во широките лингвистички услови без разлика на националните и политички граници.

Па така, јужнословенската дијалектологија се занимава со сите јужнословенски дијалекти и ги опфаќа Алпите во северозападниот дел на Црното Море и југоисток. Во овие области спаѓаат и навлезените балкански црти во јазикот. Иако тие се разгледуваат поединечно како посебни национални јазици. Под *југословенски* јазик се подразбираат сите обединети јазици во Југославија².

Овие карактеристики ги забележуваме и во бугарските дијалекти во Романија, Грција и (Албанија), северногрчкиот, романскиот (влашкиот), ароманскиот (фаршеротскиот) дијалект во Бугарија што доведува до постоење на бројни заеднички карактеристики, меѓу кои влегуваат:

- балканизми во секој дијалект, архаичност, аналитичен пристап, образувањето на идното време со глаголот *haveo* и иновативност и контактот со другите дијалекти;

- развојот на балканизмите се одразува и на изгледот, структурата, функционирањето во услови на активна двојазичност, а изолираните дијалекти се извор на информации за теоријата на јазиците во контакт. А процесот на мешање има не само лексичка, туку и синтаксичка промена, како и граматичка семантика. Па настанува мешање и преклопување на кодот.

² Од книгата Српскохрватска дијалектологија 1956 год. на Павле Ивиќ се промениле многу работи и затоа треба да се направи реevaluација на оваа дисциплина позната како српскохрватска дијалектологија.

Дел од европските лингвисти не набљудуваат како микрословени, под кој не се под-разбира континуирано, просторно единство, туку мали етно-лингвистички низи. Тука се подразбираат два вида дијалекти и посебни книжевни и лингвистички ентитети.

Словенскиот јазик е посебен лингвистички остров, а еден дел од него е јужно-словенскиот. Периферниот остров е јазикот на образованието, кој е продолжение на еден етнички јазик, кој е пресечен од државните граници, на пр. егејско-македонскиот и помаскиот во Грција.

ОСОБЕНОСТИ ВО ФУНКЦИОНИРАЊЕТО НА БАЛКАНСКИТЕ ЈАЗИЦИ ВО И ВО НЕГОВОТО ОПКРУЖУВАЊЕ

Еврејскиот јазик во Македонија

Според историските податоци - македонските Евреи се потомци на една од етничките групи наречени Сефарди, кои на Балканот, поточно во Македонија, дошле по шпанската инквизиција во 1492 година. Тие се семитски народ и верска заедница со потекло од Месопотамија. Историјата им почнува со номадскиот период. По традиција, врз основа на говорниот јазик се делат на две етнички групи, Сефарди, по потекло бегалци од Шпанија и Португалија, и Ашкенази, северни и средноевропски, германско-полско-руски Евреи.

Со доаѓањето во Македонија тие и натаму го задржуваат шпанскиот јазик како свој, но говорат и хебрејски. Поради принудните миграции, Евреите се раселени на сите континенти, а поделбите ги опфаќаат американските, австралиските, па и северноафричките Евреи.

Сефардскиот јазик ја имал истата положба како и романскиот и бугарскиот во определен период или францускиот и рускиот. Но нема сефардски материјали во Јужна Албанија, а за да се поврзе целосно овој јазик треба да се следи и дијалектологијата.

Македонскиот јазик во Грција

Во *Енциклопедијата на јазиците од Источна Европа* (М. Оуки: 2002), покрај стандардните, се опфатени и егејско-македонскиот, банатскиот, помаскиот и корчанскиот (јужна Албанија). Па иако бугарските лингвисти се противеле на класифицирањето на македонскиот јазик во Грција како на бугарски јазик, сепак научниците сметаат дека тоа негирање на одреден јазик на Балканот е типична појава.

Словените во Р. Грција се малцинство, а по разгледувањето на јазикот во Грција (од 2000-2001 година), Грците забележуваат дека јазикот на кој зборува ова население се разликува од оној во Р. Македонија и дека се сведува на дијалект. За нас од посебно значење е фактот што втората генерација Македонци веќе послабо го говорат јазикот.

Македонското етничко население во Грција по Балканските војни 1912-1913 г. беше доминантно во однос на другите етнички групи. Според статистичките податоци во Егејскиот дел од Македонија во тој период живееле околу 1 050 000 жители, од кои 370 000 Македонци или 35,20%, 274 000 Турци или 25%, 236 000 Грци односно 22,50% а во помал број Евреи, Власи и други. Ваквиот голем број на негрчко население во Македонија беше доволен мотив грчката држава да започне политика, пред сè, на протерување, но и асимилација, на тој дел од населението, а целта беше јасна: создавање на држава со една нација, еден јазик и една религија.

Во периодот на Балканските војни грчката војска запалила околу 160 населени места, од кој мораа да заминат околу 16 000 Македонци во Бугарија и Србија (останатите два дела од Македонија по Балканските војни потпаднаа под Бугарија и Србија, и мал дел на Албанија). На 27 ноември 1919 г. беше потпишан Нејскиот договор помеѓу Грција и Бугарија со кој се предвидуваše *доброволно иселување на другородно* население што живееше во двете земји. Па така, во овој случај, Македонците беа именувани како Бугари, со единствена цел – грчката држава да се ослободи од нив на што полесен начин, а *доброволното* иселување се претворило во принудно. Во такви услови биле иселени 86572 етнички Македонци од Грција во Бугарија, најголем број од Кукушко (18959), Серско (11223), Демирхисарско (11223), Солунско (7285), Ениџевардарско (7257) итн. Спротивно на ова, во Егејскиот дел на Македонија само од т.н. *внатрешна колонизација* (се мисли од останатите делови на грчката држава) во периодот од 1912-1928 биле колонизирани околу 53 000 Грци. На овој начин започнале да се чувствуваат првите знаци на етничките промени, пред сè во Источна и Централна Егејска Македонија (Серско, Кукушко, Демирхисарско итн.).

По поразот на грчкото кралство во грчко-турската војна (1920-1922) беше потпишан Лозанскиот договор (1923). Покрај останатите одредби, со договорот се предвидуваše размена на муслиманското население кое живееше во грчката држава со христијанското од Турција. По силата на Договорот од Егејскиот дел на Македонија беа иселени околу 350 000 муслимани, од кои околу 40 000 беа

етнички Македонци со муслиманска вероисповед. На местото на иселеното население, Грција го прифати најголемиот дел од христијанско население од поранешната Османлиска империја.

Во Македонија беа колонизирани 565143 лица, 48,75% од целокупното бегалско население, а тие беа дојдени од Европа (210 425), Азија (353652), Америка (567), Африка (486), итн. Во Егејскиот дел на Македонија беше создадена т.н. селска (земјоделска) и градска колонизација, со што дефинитивно се измени ликот на многу македонски градови и села, а етничките Македонци од доминантно население во областа станаа малцинство, а секако јазикот – непризнат.

Па така, по *доброволното* иселување на Македонците и грчката колонизација составот на населението во Егејскиот дел на Македонија беше следниов: 711428 Грци или 50,36 %, 240 000 Македонци или 17,00 %, Караманли 210 000 или 14,87%, Ерменци 80000 или 5,66%, Евреи 68206 или 4,83%, 44414 Власи или 3,14 %, итн.

Ароманскиот јазик на Балканот

Власите поминале низ големи асимилации, а недостатокот на писменост, дозволило творештвото да се пренесува само по устен пат. Најрепрезентативен пример се песните од секојдневниот живот, како и приказните (и тоа претежно од Крушево затоа што таму средината е чиста), но тие на Балканот не се зачувани како влашки поради околностите.

Ароманците наречени Армани локално се ословувани како Власи, а нивниот јазик како влашки. Но, тој јазик е познат и како мегленоромански, истроромански или дако-романски. Тој е еден од романските балкански дијалекти. Неговиот статус е контроверзен.

Ароманците биле мобилен номадски народ, кој многу се оддалечил од предците и јазикот го прилагодувал на средината. Особено му влијаел грчкиот јазик преку православната црква. Но тие немаат заедничко решение за правописот.

Романските елементи, географската експанзија и лексичкиот материјал се трите испреплетени аспекта на Балканот кои претставуваат голем проблем. За да се пронајде основата треба да се отфрли поновата лексика. Отфрлањето, намалувањето вклучува неколку аспекта:

- идентични фонетски зборови во различни дијалекти кои имаат различни позиции во системот, во овој случај ароманскиот и дакороманскиот, на пр. речните ракови имаат различни словенски корени во македонскиот, бугарскиот и српскиот.

- зборови од различни делови од фонетски и семантички аспект се широко распространети како од географската, така и од хронолошката етимологија, пр. буг. *рина*, мак. *рине*.

Со ограничување на ароманското истражување успешно се идентификувани многу случаи од фонетска и семантичка гледна точка словенските зборови на пан-Балканот.

Очигледно е дека македонскиот јазик влијаел преку лексичкиот предмет во ароман-скиот словенски во претходните години. Но исто така има и случаи во кои ароманскиот има етимолошки дублет, но ова е драматична ситуација зашто зборовите кои се од словенско потекло имаат празни места во лексиконот на сите јазици, освен македонскиот.

Андреј Н. Соболев, во својата статија *Белешки за ароманската дијалектолошка синтакса*, истражувал едно мало јужно ароманското село во Пинд, северозападна Грција. Тој во 2002 година по извршената експедиција³, укажал на неколку покарактеристични црти во јазикот на овој народ како што се: именката *татко*, која била во женски род, имало удвојување на субјектот, а од балканизмите постоело изразувањето на директниот предмет како и индиректниот начин на изразување на објектот.

Ароманците на Пиндос-Гебирг: употребата и митовите

Планината Пинд е исполнета со различни живеалишта, густе шуми, потоци, карпи, пасишта и ниска вегетација во алпските зони. Ароманите особено се познати по летната паша и разните видови флора и фауна. Трендафилот е симбол за љубов кај Ароманците. Многуге видови дрвја кај Ароманците во народната литература се претставени како убави жени или историски личности. Свеченостите за време на празниците: Водици, денот на свети Јован, Цветници, Лазар, како и суеверието, а мажот има функција на фабрика. Ова се забелешки од интервјуата, од теренските истражувања во Турија од 2000 година.

Статусот на албанскиот јазик во Грција и Бугарија

Лингвистичката и идеолошка борба во Арванатика, заедницата (на Албанија) во модерна Грција е тешко и горчливо прашање за Албанците (исто онака како и за Македонците и македонско-

то прашање во Грција). Тоа е двојазично подрачје во Грција (со Тоски). Тие како дијалект се подложни на голема асимилација, но тој дијалект е снимен (зачуван).

За разлика од нив, ситуацијата со албанскиот јазик во Бугарија е сосема обратна. Албанците во Бугарија се појавуваат по паѓањето на Албанија под Османлиска власт. Во почетокот тие се најмалку како работници за жетва, работа по посеви, а на зима како мајстори сидари, чувари итн. На тоа укажуваат и нивните стари презимиња, а во топонимијата тие се среќаваат како Арнаутско маало, Арбанашки пат итн. Тајниот јазик на сидарите укажува на нивното присуство.

Бугарскиот јазик на родопските Помаци и трансилванските Бугари

Културниот дијалект на родопските Помаци

Овој дијалект е од родопското село Аврен, тоа се Бугари кои го прифатиле исламот и се т.н. Помаци. Тие беа дел од материјалот на анкетата за *Малиот дијалектолошки атлас на балканските јазици*. Тој дијалект е мешавина од архаизми, современи зборови, балканизми, верувања, обичаи итн.

Јазикот на трансилванските Бугари

Се преселиле во Влашко, во Трансилванија. Јазикот им исчезнал во 19. век. Зачувани се само *Оче наш* и книга со химни од 1812-1830 г. Книгата со песните е единствениот примерок што ја преживеал несреќата. А Франц Миклошиќ, првото издание го објавил во книгата *За јазикот на Бугарите во Трансилванија*, 1856 г. во Виена.

Електронскиот корпус на бугарскиот дијалект во Романија

Корпусот се темели на касети снимени од 1960-1970 г. од бугарски и романски научници. Електронскиот корпус бил предвиден да биде во три фази. Во првата фаза влегуваат интервјуата во кој се забележани 350.000 зборови. Транскрипцијата ја направил М. Сл. Младенов. Транскрипцијата е од корпусот на јужните села во Романија, се кликува на селото на картата и ги вади текстовите од тоа село со презентација за селото и англиска поддршка. Секој разговор е во посебен фајл. Изговорот, интонацијата се во посебни линии нумерирани. Постои и аудио-фајл, па истовремено може да се читаат транскрибираните текстови и да се слушаат. Втората фаза е согласување за автоматско пребарување на целиот корпус на зборот во секој контекст. А од тоа може да произ-

³ 2005 година се припремала дијалектолошката монографија за печат.

лезе и речник и граматика на дијалекти, а секако ќе помогне и за лингвистиката.

Ромски (цигански) јазик

Циганскиот јазик во Малиот дијалектолошки атлас на балканските јазици

И циганскиот јазик е балкански и има свое влијание врз јазиците. Но тој многу тешко може да се извлече затоа што е во асиметрија и не е во близок контакт со населението. Тоа е лабилна група подложна на миграција која релативно доцна се појавила на Балканот. Но се забележало дека од 73 дури 31 лексема се балканизми, тие се: αμόρη, δρόμος, καλύβα, κάθε, κεραμίδα, πυροστιά, *bastone, *Фортуна, *furca, *furnus, *Fustanum, *geusia, *mustacea, boya, çember, çerga, çizme, çoha, dohan, mehalle, rapuc, peşkir, pencere, raqi, teneke, tencere, *Obor, pod, *Kopil.

Лингвистички истражувања на Банјаш Романците во Србија

Банјаш Романци е научно изграден термин, кој се однесува на јазикот кој го зборуваат циганите во Србија, а во Бугарија го користат терминот Рудари. Меѓу Јужните Словени за оваа специфична група за циганите се користи терминот Каравласи или романски Цигани. Денес во Србија живеат во мешани средини, по долините на реките Сава, Дунав, Тиса и Морава, а живеат и на некои оддалечени планински села, зборуваат романски јазик говорен од Власите и се признати како малцинство. Од лингвистичка гледна точка Банјашите зборуваат на три романски дијалекта, тоа се дијалектите на Мунтенија, Банат и Ардеал. Во Ардеал се католици, кои живеат по течението на реката Дунав во близина на границата на Хрватска и Унгарија. Другите групи се православни и се сметаат себеси за Цигани. Тие се изолирани средини и нивниот дијалект не може практично да се проследи од географските прилики (живеат и во Прокупље).

Муслиманското население на Балканот

Муслиманските словенски етно-културни групи на југозападниот дел на Косово, Метохија и Македонија

На овој регион живее словенско и несловенско население, христијанско и муслиманско. Тие имаат и свои дијалекти, нив ги користат и православните христијани, а таа линија се протега сè до Шар Планина, со Полошко-кичевската миграција. Во горанскиот дијалект (Го-ра), има спој на бал-

канизми на секое поле на српскиот, македонскиот и албанскиот јазик.

Грчки јазик

Дијалектот на Кастели (Пелопонез, Ахаја, окружната Клиторолефкасија)

Јужниот грчки дијалект, на планинското село Кастели е многу близок до современиот грчки јазик и по говор и по правопис. Во дијалектот има иновации, но и многу конзервативни елементи. Има ефектен морфофоношки феномен на избегнување на лажни затворени слогови на крајот од зборот, со кој се врши реконструкција со цел да се добие еден иновативен, недвосмислен тренд во современиот грчки јазик. Ова е конзервативен елемент. Постојат неколку вакви архаизми, почнувајќи од морфологијата, па до лексиката. Пример, к-аористот, сегашен партицип од придавката со -on. Дијалектот на Кастели покажува отстапување од синтаксичката норма на грчкиот јазик, зашто се води од усната традиција. Има и заемки од турскиот, италијанскиот, албанскиот и словенечкиот, на пр. *пропади*, за голема дупка или јама во карпи. Овој дијалект има балкански изглед.

На оваа тема може да зборуваме и за постоење на различни јазици, дијалекти, докази, како што сеспорното елтичко присуство на централниот Балкан. За кои се претпоставува дека се келтски жители. А како име Тед Селтик се појавува и во латинските записи, но се среќава и како топоним и кај делтата на Дунав. Исто така, може да се пишува и за карашевските дијалекти за кои постојат повеќе тези (според едни се јазик, а според други дијалект). Според некои научници, тие се предци на јужните Словени, некои дека се Бугари, Хрвати, Срби, а според други дека се мешавина на словенските народи. Тоа е мешан народ во Банат, Романија со разновидни обичаи, архаизми, менталитет, римокатоличка вероисповед од 19. век. Името е добиено по човекот Карашевсот, а за него нема историски податоци. Има многу спорови за потеклото на оваа популација. Според нив има три периода:

- 2. половина на 19. век, 1918 година
- 1918-1945 година
- 1945 до денес.

Сепак, на крајот би забележале дека не смее да се допушти тенденција односно докажување на историски права на автохтоност или претензии затоа што треба да се води сметка и за тоа кога и каде е документиран одреден јазик или дијалект, па според тоа да се вршат анализи. Балканската судбина на лингвистички план претставува по-

себен проблем. Историски разгледано често се јавуваат крупни јазични проблеми. Но со детални анализи, аналогии од постарите кон поновите, современи јазици сепак може да стане појасен начи-

нот како настанувале одредени јазични, културни промени од еден јазик во друг и како го менувале својот меѓусебен однос.

БИБЛИОГРАФИЈА

А. Гецовска, *Увод во македонската етимологија. Прилог за етимолошкиот речник на македонскиот јазик*, Македонско научно друштво, Битола, 2015

Ш. Демирај, *Балканска лингвистика*, Скопје, 1994

П. Хр. Илиевски, *Балканолошки лингвистички студии*, Скопје, 1988

Г. Г. Литаврин, Р. П. Гришина, *Человек на Балканах в эпоху кризисов и этнополитических столкновений XX в.*, Санкт-Петербург 2002

П. Пипер, *Увод у славистику I*, Белград, 1998

H. D. Naylor, *Evolution of Language*, Cambridge, 1922